स्वस्तीति वदेत्। ततो वृषोत्सर्गवन्मन्त्रोहेन स्वस्वगृह्योक्तश्राद्धादिशेषं कर्म्म समापयेत्। ततः सदस्यदक्षिणां दत्त्वा आहूतान् वस्त्रमाल्यादिभिः पूजयेत्। सामगश्चेदिदानीं ब्रह्महोताचार्य्यसदस्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां वृषोत्सर्गवद्दद्यात्। अन्यवेदी तु स्वस्वगृह्योक्तरीत्या यथास्थानं दक्षिणां वृषोत्सर्गवद्दद्यात्। शूद्रस्तु यजुर्वेदिवत् सर्व्वं कुर्य्यात्। किन्तु मन्त्रपाठं ब्राह्मणेन कारयेत्। दीनानाथादींश्च वस्त्रान्नाद्यैस्तोषयेदिति॥"*॥ इति श्रीचन्द्रशेखरवाचस्पतिभट्टाचार्य्यविरचितः चन्दनाङ्कितधेनुदानसविधिप्रयोगः समाप्तः॥

चन्दनपुष्पं, क्ली, (चन्दनमिव सुगन्धि पुष्पं यस्य।) लवङ्गम्। इति राजनिर्घण्टः॥

चन्दनशारिवा, स्त्री, (चन्दनगोपी शारिवा। शाकपार्थिवादिवत् समासः।) शारिवाविशेषः। इति राजनिर्घण्टः॥

चन्दनसारः, पुं, (चन्दनस्येव सारो यस्य।) वज्रचारम्। इति राजनिर्घण्टः॥

चन्दना, स्त्री, (चन्दयति आह्लादयति स्वगन्धादिनेति। चदि ह्लादे+णिच्+युच्। स्त्रियां टाप्।) शारिवाविशेषः। इति राजनिर्घण्टः॥ नदीविशेषः। सा तु मधुखाल्याख्यनगरसमीपे प्रसिद्धा॥

चन्दनाचलः, पुं, (चन्दनस्य चन्दनोत्पादको वा अचलः। चन्दनाकरः पर्व्वत इत्यर्थः।) मलयपर्व्वतः। इति जटाधरः॥

चन्दनाद्रिः, पुं, (चन्दनस्य चन्दनोत्पादको वा अद्रिः पर्व्वतः।) मलयपर्व्वतः। इति त्रिकाण्डशेषः॥

चन्दनी, स्त्री, (चन्दयति आह्लादयति जलादिदानेनेत्यर्थः। चन्दन+ङीष्) नदीविशेषः। इति मेदिनी। ने। ६०॥ (यथा, गोः रामायणे। ४। ४०। २०।
"रुचिरां कुटिलाञ्चैव चन्दनीं चापगां तथा॥")

चन्दनीया, स्त्री, (चन्द्यते दीप्यतेऽनया। चदि+करणे अनीयर।) गोरोचना। इति राजनिर्घण्टः॥

चन्द्रिः, पुं, (चन्दन्ति हृष्यन्ति लोका येन। चदि ह्लादे+"इषिमदीदि।" उणां। १। ५१। इति किरच्।) चन्द्रः। हस्ती। इति मेदिनी। रे। १५२॥

चन्द्रं, क्ली, (चन्दति दीप्यते इति। चदि+"स्फायितञ्चीति।" उणां। २। १३। इति रक्।) स्वर्णम्। चुक्रम्। इति राजनिर्घण्टः॥ (वृत्तविशेषः। यथा, वृत्तग्रन्थे।
"द्विजवरगणयुगसुपधाय परिकलय करमथनगणयुगलमिह गन्धयुगमपि वितर। फणिनृपतिभणितमिति चन्द्रमिदमिति शृणुत सकलकविकुलहृदयमोदकरमवतगुत॥")

चन्द्रः, पुं, (चन्दयति आह्लादयति चन्दति दीप्यते इति वा। चन्द+"स्फायितञ्चीति।" उणां। २। १३। इति रक्।) देवताविशेषः। चाँद इति भाषा। तत्पर्य्यायः। हिमांशुः२ चन्द्रमाः३ इन्दुः४ कुमुदबान्धवः५ विधुः६ सुधांशुः७ शुभांशुः८ ओषधीशः९ निशापतिः१० अब्जः११ जैवातृकः१२ सोमः१३ शशी१४ मृगाङ्कः१५ कलानिधिः१६ द्विजराजः१७ शशधरः१८ नक्षत्रेशः१९ क्षपाकरः२०। इत्यमरः। १। ३। १३—१४॥ दोषाकरः२१ निशीथिनीनाथः२२ शर्व्वरीशः२३ एणाङ्कः२४ शीतरश्मिः२५। इति ग्रन्थान्तरम्॥ समुद्रनवनीतः२६ सारसः२७ श्वेतवाहनः२८ नक्षत्रनेमिः२९ उडुपः३० सुधासूतिः३१ तिथिप्रणीः३२ अमतिः३३ चन्दिरः३४ चित्राटीरः३५ पक्षधरः३६ अजः३७ नभश्चमसः३८ राजा३९ रोहिणीशः४० अत्रिनेत्रजः४१ पक्षजः४२ सिन्धुजन्मा४३ दशाश्वः४४ हरचूड़ामणिः४५ मा४६ तारापीड़ः४७ निशामणिः४८। इति जटाधरः॥ मृगलाञ्छनः४९ दर्शविपत्५० छायाण्डगधरः५१ ग्रहनेमिः५२ दाक्षायणीपतिः५३ लक्ष्मीसहजः५४ सुधाकरः५५ सुधाधारः५६ शीतभानुः५७ तमोहरः५८ तुषारकिरणः५९ हरिः६० हिमद्युतिः६१ द्विजपतिः६२ विश्वक्षा६३ अण्डतदीधितिः६४ हरिणाङ्कः६५ रोहिणीपतिः६६ सिन्धुनन्दनः६७ तमोनुत्६८ एणतिलकः६९ कुमुदेशः७० क्षीरोदनन्दनः७१ कान्तः७२ कलावान्७३ यामिनीपतिः७४ सिप्रः७५ मृगपिप्लुः७६ सुधानिधिः७७ तुङ्गी७८ पक्षजन्मा७९ चन्दः८० अब्धिनवनीतकः८१ पीयूषमहः८२ शीतमरीचिः८३ शीतलः८४। इति शब्दरत्नावली॥ त्रिनेत्रचूड़ामणिः८५ अत्रिनेत्रभूः८६ सुधाङ्गः८७ परिज्ञाः८८ वलक्षगुः८९ तुङ्गीपतिः९० यज्वनाम्पतिः९१ पर्व्वधिः९२ क्षोदुः९३ जयन्तः९४ तपसः९५ खचमसः९६ विकसः९७। इति त्रिकाण्डशेषः॥ दशवाजी९८ श्वेतवाजी९९ अण्डतस्करः१०० कौमुदीपतिः१०१ कुमुदिनीपतिः१०२ भपतिः१०३ दक्षजापतिः१०४ ओषधीपतिः१०५ कलाभृत्१०६ शशभृत्१०७ एणभृत्१०८ छायाभृत्१०९ अत्रिदृग्जः११० निशारत्नम्१११ निशाकरः११२ अण्डतः११३ श्वेतद्युतिः११४। इति हेमचन्द्रः। २। १९॥ *॥ तस्योत्पत्तिर्यथा,—
"ब्रह्मणो मानसः पुत्रस्त्वत्रिर्नाम महातपाः। सृष्टुकामः प्रजा वत्स! तपस्तेपे सुदुश्चरम्॥ त्रीणि वर्षसहस्राणि दिव्यानीतीह नः श्रुतम्। ऊर्द्ध्वबाहुरभूत्तस्य रेतः सोमत्वमीयिवत्॥ नेत्राभ्यां तस्य सुस्राव दशधा द्योतयद्दिशः। तं गर्भं ब्रह्मणादिष्टा दश देव्यो दधुर्दिशः॥ संगत्यैव महाराज! नैव ताः समशक्नुवन्। यदा न धारणे शक्तास्तस्य गर्भस्य ता दिशः॥ ततस्ताभिः सहैवासौ निपपात वसुन्धराम्। पतितं सोममालोक्य ब्रह्मा लोकपितामहः॥ रथमारोपयामास लोकानां हितकाम्यया। स तेन रथमुख्येन सागरान्तां वसुन्धराम्॥ त्रिःसप्तकृत्वो दुहितृणोऽकारयत्तं प्रदक्षिणम्। तस्य तत्प्लावितं तेजः पृथिवीमन्वपद्यत॥ तेनौषध्यः समुद्भूता याभिः सन्धार्य्यते जगत्। स लब्धतेजा भगवान् ब्रह्मणा वर्द्धितः स्वयम्॥"
तस्य क्षीणत्वपूर्णत्वयोः कालो यथा,—
"कृष्णाष्टमीदिनादूर्द्ध्वं यावच्छुक्लाष्टमीदिनम्। तावत् कालं शशी क्षीणः पूर्णस्तत्रोपरि स्मृतः॥"
इत्यग्निपुराणे ज्योतिःशास्त्रम्॥
तस्य क्षयवृद्धिकारणं यथा, पाद्मे स्वर्गखण्डे।
"अश्विन्याद्यास्तु दक्षस्य उपयेमे सुता विधुः। रोहिण्यामेव सततं बद्धप्रेमा रराम ह॥ दृष्ट्वा तदितरास्ताञ्च तप्ताः पितरमब्रुवन्। अस्माकं कामदस्तात! जामाता तव रोहिणीम्। रमयत्येव सततं तेन तप्ता वयं प्रितः!॥ तत् श्रुत्वा चाप्रियं दक्षः सोममाह भजस्व भोः। प्रेम्णा समेन सर्व्वास्त्वं दुहितॄर्मम मानद!॥ जगृहे तद्वचो नैव सोमः सप्रेम रोहिणीम्। तथैव रमयामास श्रुत्वा दक्षश्चुकोप ह॥ शशाप ते न भविता ह्यपत्यं मद्वचोऽतिगः। यक्ष्मणा च परिग्रस्तो भव त्वं क्षीणरेतकः॥ अथक्षयमितं तस्मिन् सर्व्वास्ताः सहिताः स्त्रियः। पितरं शरणं प्राप्ताः क्षीयते नः पतिः पितः!॥ न वयं तेन वर्त्तामो विना सुखनिराकृताः॥ उवाच दक्षस्ताः सर्व्वाः शापो मे नान्यथा भवेत्। मासमर्धं पक्षमेकं वर्द्धतां स क्रमेण वै॥ क्षयं क्रमेण प्राप्नोतु पक्षमेकं व्यवस्थया। एवं शापं वरञ्चैव ददावस्मै व्यवस्थया॥ तथैव राजते योग्नि क्षयवृद्धी दधद्विधुः॥"
स च गौरवर्णः वायुकोणस्त्रीवैश्यजातिसत्त्वगुणकर्कटराशिन्दुगशिरोनक्षत्रौष्यलवणरसुक्तागैरिकादिधातुसर्पाणामधिपतिः। आर्द्रभूमिचारी तपस्वी अपराह्णकाले प्रबलः श्लेष्मप्रकृतिः स्थूलो युवा शुभग्रहः शुभाभश्च। इति ताजकजातकादयः॥ अर्द्धोनः शशी पापः। इति समयान्ततम्॥ *॥ कर्पूरम्। स्वर्णम्। (यथा, ऋग्वेदे। १। १४१। १२। [वचन्द्ररथः॥")
"उतनः सुद्योत्मा जीरादो होता मन्द्रः शृणोतु नः। शृणोतु नः। कम्पिल्लः। इति मेदिनी। रे३१॥ द्वीपविशेषः। इति शब्दमाला॥ विसर्गः। इति तन्त्रम्॥ कमनीयः। मेचकः। स तु वर्द्धचन्द्रकः। इति हेमचन्द्रः॥ रक्तरजतम्। तत्तु शोणसुक्ताफलम्। (योगोक्तेड़ानाड़ी। यथा, हठयोगप्रदीपिकायाम्। २। ७।
"वह्नपद्मासनो योगी प्राणं चन्द्रेण पूरयेत्॥"
"चन्द्रेण चन्द्रनाड्येड़या।" इति तट्टीका॥ भ्रूमध्यभागस्थसोममण्डलम्। यथा, तत्रैव। ३। ४६।
"चन्द्रात् स्रवति यः सारः स स्यादमरवारुणी॥"
"चन्द्रात्भ्रुवोरन्तर्वामभागस्थात् सोमात्।" तट्टीका॥)
आह्लादजनकत्रये त्रि। इति भरतधृतयाड़िः॥